

HAAGSE INVLOEDEN

‘Om de intelligentie van een leider in te schatten, kijk je om te
beginnen naar de mensen die hem omringen.’

Niccolò Machiavelli, *De heerser* (1513)

Tom-Jan Meeus

HAAGSE INVLOEDEN

Hoe de Nederlandse politiek echt werkt

Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

© 2015 Tom-Jan Meeus

© 2015 Nieuw Amsterdam *Uitgevers*

Alle rechten voorbehouden

Ontwerp omslag Philip Stroomberg

Ontwerp binnenwerk en register Yulia Knol

Auteursfoto Rogier Veldman

NUR 740

ISBN 978 90 468 2033 9

www.nieuwamsterdam.nl

INHOUD

Voorwoord 7

- 1 De PVV van binnenuit 10
- 2 De groei van de minipolitiek 35
- 3 Haagse invloed als handelswaar 56
- 4 Macht die uit beeld moet blijven 77
- 5 Hoe politici hun greep op de media vergroten 93
- 6 What's the matter with Woerden? 114
- 7 Een ander bestel met minder politiek 124
- 8 Ruimte op rechts 139
- 9 Politiek als reclame 152
- 10 De AIVD van binnenuit 164

Verantwoording 184

Register 185

VOORWOORD

Op wie moet je letten om Den Haag te begrijpen?

Met die vraag in het achterhoofd wandel ik sinds 2012 rond in de gangen van de macht. In de jaren tachtig leerde ik als beginnend journalist op het Binnenhof dat verslaggeving van de openbare politiek – de cameramomenten, de interviews – zelden het ware Haagse verhaal vertelt. Dat politieke journalistiek pas interessant wordt als je kunt uitleggen hoe de binnenwereld van de politiek werkt. Als je weet aan welke invloeden beroepspolitici in Den Haag en daarbuiten blootstaan. Als je *the story behind the story* kunt vertellen.

Vandaar dat ik, om te beginnen, op zoek ging naar degenen die de huidige politici omringen en beïnvloeden. Ik wilde de ervaringen en opvattingen van hun woordvoerders schetsen, van de journalisten die verslag van ze deden, van hun mediatrainers, hun onzichtbare spindoctors. Ik wilde de belangrijkste lobbyisten spreken die de Haagse politici bespelen. Ik wilde weten wie de invloedrijkste topambtenaren zijn en waarom zij, anders dan die lobbyisten, zo'n onzichtbaar bestaan leiden. Ik wilde de beweegredenen van de man kennen die in alle stilte een agenda voor de komende kabinetsperiode opstelde.

Ik ging op zoek naar de binnenwereld van de pvv, omdat je daar nooit iets over hoorde en omdat die partij en zijn leider zo'n zwaar stempel op Den Haag drukken. Ik selecteerde een wijk in Woerden, waar het stemgedrag representatief is voor Nederland en liep daar

een keer of zes per jaar rond om te leren hoe de politieke agenda daar (*What's the matter with Woerden?*) zich verhoudt tot de Haagse agenda. Ik verdiepte me in de AIVD, een elementair onderdeel van de overheid, omdat ik merkte dat politici amper weten wat hun geheime dienst doet en moeite hebben die dienst te besturen. Terwijl *juist* dit aspect van de politiek, de kunst van het besturen, besturen als vak, in het huidige Den Haag wonderlijk genoeg weinig aandacht krijgt.

Dit boek is een grove schets van mijn bevindingen na drie jaar. Ik geloof niet dat ik uitgeleerd ben. Ik denk wel dat ik Den Haag nu zo'n beetje begrijp. Zodat ik de onbekende mensen kan aanwijzen die Haagse invloed hebben, en de onbekende Haagse invloed kan schetsen die bekende mensen hebben.

Ik laat het daar niet bij in dit boek. Ik verken ook wat al die Haagse invloeden teweegbrengen. Hoe ziet de toekomst van onze politiek eruit? Nederland was eeuwenlang een consensusland, maar lijkt hard op weg een conflictmaatschappij te worden. De burger wil helderheid in plaats van gepolder, klare taal in plaats van getalm. Bijna alle nieuwe politieke energie bevindt zich nu op rechts, waar de belangstelling voor overleg en inschikken nooit groot was. Dus de huidige generatie politici wordt erop getraind niet langer met meel in de mond te praten, anders sneeuwt hun 'eigen verhaal' onder. Gevolg is de groei van wat ik de minipolitiek noem. Politiek als product van doelgroepdenken. Politiek die aan een zuiver standpunt voor de eigen achterban meer waarde toekent dan aan een prestatie voor de hele bevolking.

Het heeft als effect dat de politiek is overgegaan op de schijntransparantie van de reclame; misschien wel de belangrijkste ontwikkeling. Politici die zichzelf in een mal gieten om opgemerkt te worden. Steeds dezelfde gezichten die, in steeds andere bewoordingen, eigenlijk steeds hetzelfde 'eigen verhaal' brengen: *message control*. D66 komt met Pechtold op voor het onderwijs, de SP is sociaal met Roemer, de PVV tegen de islam met Wilders. Zodat de kiezer vrijwel exact weet welk gezicht, welke standpunten en welke mentaliteit bij een partij horen.

Het gaat gepaard met een razendsnelle groei van de lobbyistensector, waar prominente oud-politici riant tarieven opstrijken om het verhaal van hun voormalige collega's te ondermijnen. Haagse in-

vloed als handelswaar, dit boek schetst er talrijke voorbeelden van. De ontwikkeling veroorzaakt dat de politiek in feite een bedrijfstak aan het worden is en Den Haag, als stad, steeds meer trekken van een politieke economie vertoont. Een wereld van professionals die moeiteloos van functie wisselen – dan politicus, dan adviseur, dan lobbyist – met als voornaamste constante dat hun inkomen stijgt en hun werkgever op een adres in Den Haag gehuisvest is.

Ik geloof graag dat mensen zich hieraan ergeren, maar daarmee is het verschijnsel nog niet verklaard. Die verklaring kwam, vermoed ik, het beste naar voren in het gesprek dat ik ooit met Loek Hermans had. Loek Hermans is een interessante man omdat hij ruim veertig jaar Haagse ervaring heeft, als politicus en lobbyist, en omdat hij als fractievoorzitter van de vvd in de Eerste Kamer de laatste jaren op bijna alle grote politieke momenten een vertrouwensrol speelde. De formatie van Rutte II begon zelfs in zijn Haagse appartement; zijn dochter is sinds voorjaar 2015 de politiek assistent van de premier.

Wat me het meest aan hem opviel, was hoe onbetekenend en inwisselbaar beroepspolitici volgens hem geworden zijn. Toen ik doorvroeg naar de essentie van Den Haag, legde hij uit dat de meeste politici niet sturen, zoals ze zelf denken, maar worden gestuurd: *‘Du glaubst zu schieben, und du wirst geschoben.’*

Het woord van Mefisto: de politicus als schaakstuk in andermans spel. ‘Zo is dat,’ zei Loek Hermans. ‘Je kunt in Den Haag zomaar omvallen, zonder dat je het ziet aankomen.’

Den Haag, augustus 2015

DE PVV VAN BINNENUIT

Hoe het werkelijk toegaat in Wilders' wereld

De persoonlijk medewerker spreekt

Een half uurtje nadat Geert Wilders en Marine Le Pen hun zelfverklaarde 'historische' samenwerking bevestigden, woensdagmiddag 13 november 2013 in Nieuwspoor, nam ik de tram naar een buitenwijk van Den Haag. Ik ging naar Johan Driessen. Johan Driessen (34) was jarenlang de persoonlijk medewerker van Geert Wilders en werd daarna Tweede Kamerlid (2010-2012). Hij reisde de wereld rond met de pvv-leider. In de optimistische jaren van de partij woonde hij vrijwel al het interne overleg van de leider bij en beheerde hij de kas van de partij.

'Kom binnen,' zei Johan Driessen. Een onnadrukkelijke man met een opgeruimd gemoed. Hij was ongeschoren en droeg een trui. Hij schonk cola. 'Zo,' zei hij, 'de beslissing is gevallen.'

Die middag, toen de cameraploegen zich klaarmaakten voor het grote moment van Geert en Marine, had hij bekendgemaakt dat hij uit de pvv stapte. Zijn keuze hing samen, vertelde hij, met zijn conclusie dat de pvv 'uiteindelijk alle kenmerken van een sekte vertoont'. Een naar binnen gekeerde wereld met een eigen logica, losgezongen van de realiteit. Een wereld waarin Geert Wilders in niets leek op de verbaal krachtige islam- en EU-criticus die het Haagse debat zo vaak domineerde. Johan Driessen wilde één keer aan een journalist uitleggen hoe hij zichzelf in dit milieu had kunnen verliezen. En hoe bevrijd hij zich nu voelde.

'Het voornaamste dat je van de pvv moet begrijpen,' zei Driessen,

‘is hoe onvoorstelbaar knullig het er toegaat. Wilders is een begenadigd bespeler van het publieke debat, maar zijn omgeving hangt van amateurisme aan elkaar. Als de pvv zelf een toespraak van Wilders organiseert hangt er altijd wel een vlag scheef of staat een medewerker in de weg. Ook ontbreekt het politici met wie Wilders zich omringt aan de meest elementaire kennis.’ ‘Ooit,’ vertelde Driessen, ‘versprak toenmalig vicefractievoorzitter Fleur Agema zich. Ze dacht dat Walonië een provincie van Vlaanderen is. Dit was zo’n moment dat ik dacht: waar ben ik in godsnaam in verzeild geraakt?’

Terug kon hij toen al lang niet meer. Driessen, een oud-jovd’er, was in zijn studiejaren (rechten in Nijmegen en Wenen) teleurgesteld geraakt in de vvd van Hans Dijkstal. Hij adoreerde Bolkestein en Fortuyn. En Reagan en Thatcher. Gezond rechts; het echte rechts, in zijn ogen. En Wilders had in een boekje, *Kies voor vrijheid* (2005), conservatieve kritiek op de vvd geformuleerd die hij van harte onderschreef.

Dus toen hij in 2007 zag dat de pvv een medewerker justitie en buitenlandse zaken zocht, reageerde hij prompt. Werken bij Wilders, een man die zelf als medewerker van Bolkestein was begonnen, het was een droom. Hij gaf er een mooie baan voor op: Driessen werkte als advocaat, financieel procesrecht, bij het vooraanstaande kantoor BarentsKrans. Hij was 25 en naïef, hij wilde iets groots doen, zei hij. Tot zijn verrassing belde Wilders na het eerste gesprek zelf: de pvv-leider wilde hem als zijn persoonlijk medewerker. ‘Later,’ zei hij schaterlachend, ‘begreep ik dat ik de enige sollicitant van enig niveau was.’

Hij deed werk dat hem enorm aantrok, en enorm afstootte. Het was allebei waar. Hij moest 24 uur per dag klaarstaan voor de leider, en trok voortdurend met hem op. Hij schreef veel van Wilders’ teksten, vaak samen met Martin Bosma. Driessen leerde van Wilders hoe je de media bespeelt, en waarom zoveel politici opbranden: ‘Zij kunnen,’ zei Wilders, ‘hun optredens niet doseren.’

Maar hij merkte ook dat in de pvv-leider een bange man schuilgaat. ‘Als hij politiek onder vuur ligt, gaat hij onder de tafel zitten.’ Een man die moeilijk academici om zich heen duldt. Martin Bosma, vertelde Driessen, vertrouwde mij ooit toe dat Wilders op dit punt een minderwaardigheidscomplex heeft. Zelf maakte Driessen het mee dat Wilders een beleidsnotitie, die Driessen met zijn meestertitel

ondertekende, ongewijzigd doorstuurde naar de fractie. ‘Behalve dat hij “mr.” voor mijn naam schrapte.’

Zijn twijfels verdwenen zodra Driessen, als zo vaak, met Wilders op het vliegtuig stapte. Israël, de vs, de UK, Denemarken, weer de vs, zo ging dat maar door. Netanyahu ontmoeten in de Knesset, naar het Congres in Washington, lunchen in de House of Lords. ‘Als iemand internationaal zoveel aandacht krijgt,’ zei Driessen, ‘ga je zijn zwaktes wegdenken.’ Hoewel hij ook op die trips momenten van gène kende. Bijvoorbeeld toen Wilders het meegereide pvv-Kamerlid Sietse Fritsma, nu vicefractievoorzitter, een daverende schop onder tafel gaf omdat Fritsma tegen Avigdor Lieberman, de latere minister van Buitenlandse Zaken van Israël, te enthousiast deed over een plan alle Palestijnen de Dode Zee in te jagen. Of die keer dat Wilders’ Amerikaanse anti-islamvriendin, Pamela Geller, de pvv-delegatie vrolijk meenam naar de film in New York. ‘Zitten we in die bioscoop, valt Geert na een kwartier in slaap.’

Intussen zag hij dat het andere Nederland waarover Wilders zo vaak publiekelijk sprak, de pvv-leider in de praktijk zelden leek bezig te houden. Peilingen en effectbejag, daar ging het hem om. In de periode 2006-2010 had de partij negen zetels en groeide de sp in de peilingen. Dus besloot oud-vvd’er Wilders te gaan pleiten tegen bezuinigen op de zorg en uitkeringen. ‘Hij zei me letterlijk: “Slaat natuurlijk nergens op, maar ik moet het zeggen.”’ Bij de samenwerking met Le Pen is het niet anders, denkt Driessen. Hij is volgens hem niet echt geïnteresseerd in haar. Of haar programma. ‘Hij wil, nadat hij zijn gedoogrol in 2012 opgaf en bij de Kamerverkiezingen negen zetels verloor gewoon weer de aandacht op zich vestigen.’ Samenwerking met de Oostenrijkse FPÖ van Strache, die openlijk flirt met antisemitische uitingen, kan dus ook. ‘Het gaat Geert alleen om Geert.’

Toen in 2010 alles nog goed ging met de pvv stimuleerde Wilders Johan Driessen de Tweede Kamer in te gaan. Op verkiezingsavond, Driessen was gekozen, feliciteerde Wilders zijn medewerker met een tedere sms. ‘Iets van: “Ik weet dat ik je vader niet ben, maar zo voelt het wel vanavond.”’ Kort erna merkte Driessen dat Wilders hem als zijn dienaar bleef behandelen. Op internet waren onder zijn naam valselijk extreemrechtse uitingen gedaan. Driessen wilde aangifte

doen. ‘Ik ben nog jong,’ zei hij tegen Wilders. ‘Ik moet langer mee, ik kan dit niet laten passeren.’

Op dit moment zag Johan Driessen weer wat hij eerder zo vaak zag, dat Wilders ‘in essentie niets geeft om de mensen die zich voor hem uit de naad werken’. Wilders wilde geen aangifte. Niet in het belang van de pvv, niet in belang van hem. Het belang van Johan Driessen kon daar nooit tegenop. ‘Ik had het kunnen weten,’ zei hij. ‘Geert zei vaak: “Ik houd meer van katten dan van mensen.”’

Achteraf gezien ging het definitief mis toen Driessen in de formatie van Rutte I intern tegen een gedoogrol voor de pvv pleitte. De nieuwe fractie, bij de verkiezingen van 2010 in één klap gegroeid van 9 naar 24 leden, kon dit nooit dragen, dacht Driessen. ‘Er zaten mensen tussen die Geert niet eens kende.’ En er was geen partij. ‘Ik wist dat hij van mijn opstelling baalde. Ik wist alleen niet dat dit nooit meer zou overgaan.’

Er kwam bij dat Driessen samen met zijn vriend en toenmalige fractiegenoot Joram van Klaveren intern een rechtser koers bepleitte, vooral inzake uitkeringen en zorg. ‘Weg met die sp-flauwekul.’ Ze kregen steun van 5 van de 24 fractieleden. ‘Maar het gevoel werd breder gedragen.’ Nog steeds. ‘Bezuinigen op defensie en wel een land van rollators subsidiëren: wie kan dat zijn rechtse vrienden uitleggen?’ Wilders wilde zijn vriendschap met Van Klaveren, ook een oud-vvd’er, na de verkiezingen van 2012 breken, dacht Driessen. Daarom kreeg Van Klaveren een verkiesbare plaats en belandde Driessen op de kansloze plaats 22. ‘Elf plaatsen onder staatsman Dion Graus,’ schertste hij. ‘Geert duldt geen tegenmacht. Dus haalde hij Joram en mij uit elkaar.’ Ook dit herkende hij uit de eerdere vertrouwelijke gesprekken. Driessen: ‘Geert vergelijkt zich graag met “de intrigant” uit Asterix. Hij vindt het fijn mensen tegen elkaar uit te spelen.’

Johan Driessen had overwogen, vertelde hij me, zijn pvv-loopbaan te hervatten met een plaats op de lijst voor de Europese verkiezingen in 2014. Geert had hem in 2013 een plek aangeboden. Hij voerde er gesprekken over, maar gaandeweg dacht hij: ik trek dit niet meer. Zeker toen hij zag hoe Louis Bontes, de penningmeester van de fractie, najaar 2013 uit de partij was gewerkt. De zoveelste loyale soldaat die werd afgeserveerd.

Zijn conclusie: de pvv is er voor Wilders, maar Wilders is er niet voor de pvv. 'Al het werk dat mensen in en voor die fractie verrichten staat alléén in functie van de voortzetting van de loopbaan van Geert. Meer niet. Een eigen rol, een eigen mening, een eigen positie, Geert kan dat niet hebben. Gevolg is dat de partij nog steeds een boom zonder wortels is. Vroeg of laat valt die neer.' Het zei eigenlijk alles, dacht hij, 'dat Geert tien jaar terug voor zichzelf is begonnen en nog steeds geen partij heeft weten te vormen.' Nog steeds had de partij maar één lid: Wilders zelf. Het nadeel was dat de pvv geen subsidie ontving om een partijorganisatie, zoals een kantoor en een wetenschappelijk bureau, op te zetten. Het voordeel was dat je nooit bestuursleden of congressen had die zich tegen de leiding keerden. Maar dit veroorzaakte volgens Driessen ook 'dat mensen met talent nu wel tien keer nadenken voordat ze met hem in zee gaan'.

Omdat steeds meer pvv'ers dit ontdekten en weinig oud-pvv-Kamerleden een baan op hun niveau vonden, verslechterde de interne sfeer zienderogen. Het voorlopige dieptepunt, beaamde Driessen, was een oud-Kamerlid dat in het najaar van 2013 werd betrapt omdat het onder valse naam roddels uit de partij aan Wilders mailde. Het Kamerlid hoopte op een verkiesbare plaats voor het Europees Parlement, vandaar. 'Toeren die mensen alleen uithalen in een sekteachtige omgeving,' zei Johan Driessen.

PVV-logica: dreigen om een baan te bemachtigen

In het 'smoelenboek' van de Tweede Kamer stond eind 2013 ineens dat de pvv een nieuwe persvoorlichter had: Michael Heemels. Hij was fractievoorzitter van de partij in de Limburgse Staten en had een goede reputatie in pvv-kringen. Hij *gedroeg* zich niet als persvoorlichter. Mijn mails, sms'jes en telefoontjes zou hij nooit beantwoorden, maar dat was niet zo bijzonder voor de pvv. Ook Heemels' voorganger reageerde zelden op mijn vragen. Andere Haagse journalisten hadden die ervaring ook, hoorde ik.

Het interessante aan Michael Heemels was dat zijn interne opereren in één opzicht illustratief was voor de wonderlijke gang van zaken in de pvv. Ik was me in de partij gaan verdiepen vanaf het moment

dat ik in 2012 in Den Haag ging werken. Het bevreesde me dat je zo weinig over Wilders' binnenwereld las. Politiek vakmanschap is niet alleen het betrekken van heldere standpunten. Je moet ook andere politici, uit eigen gelederen en andere partijen, aan je kunnen binden om die standpunten in prestaties om te zetten. In die binnenwereld komen de vermogens van een leider het beste in beeld.

Maar ik merkte vrij vlot dat binnen de pvv nogal wat achterdocht ten opzichte van de leider bestond, afgewisseld met uithalen van de leider naar zijn achterdochtige partijgenoten. Verrassend. Het bleek te maken te hebben met een reeks zwakke verkiezingen. Hoewel bij andere partijen de vrees voor Wilders groot bleef, verloor zijn partij na 2011 bij elke verkiezing stemmen en zetels. Het gevolg was dat de partij domweg te weinig functies overhield om alle oud-pvv-politici en -medewerkers tevreden te houden.

Omdat voormalige pvv'ers er zelden in slaagden een baan te vinden, was er een perverse logica binnen de pvv ontstaan, zoals uit het verhaal van Michael Heemels bleek. pvv'ers wisten dat Wilders als de dood was dat zijn partij, zoals eerder de LPF, door steeds nieuwe incidenten uit elkaar zou vallen. Vandaar dat pvv'ers de partijleider dreigden met LPF-achtige toestanden, zoals opstappen en de vuile was buiten hangen, om hem hun wil op te leggen. Dit was precies de methode die ook Michael Heemels had toegepast, zo bleek uit interne e-mails die ik doorgespeeld kreeg.

“Beste Geert”, schreef Heemels zijn partijleider 17 september 2012, vijf dagen na de verloren Kamerverkiezingen. Hij had een normale loopbaan voordat hij een jaar eerder in de Limburgse Staten was gekozen, onder meer als leraar Duits. ‘Maar zijn politieke werk,’ klaagde hij, ‘vormde een beletsel voor zijn carrière.’ Hij wilde daarom met Wilders over zijn toekomst bij de pvv praten.

Michael Heemels zat, zo schreef hij, ‘tegen [mijn] financiële grenzen aan omdat ik volledig wordt geïsoleerd op de reguliere arbeidsmarkt’. Alleen ‘een dringende oplossing op zeer korte termijn’ kon beletten dat hij zijn fractievoorzitterschap en Statenzetel in Limburg zou opgeven. Wilders moest zich realiseren wat dit betekende: ‘Ik verwacht dat de fractie dan compleet uiteen zal vallen.’ Dus de partijleider moest hem helpen. ‘Ik hoop dat de pvv zich nu ook (...) inzet voor mij.’

De mails lieten ook op andere punten zien hoe het in de pvv werkelijk toeging: de partij was in Limburg, Wilders' thuisbasis, in 2011 de grootste geworden en had tot het voorjaar van 2012 met twee gedeputeerden zitting in het provinciebestuur. Toen kwam de Limburgse coalitie mede door Wilders' toedoen ten val, en dat zat de oud-pvv-gedeputeerden 'nog steeds hoog'. Ze dreigden daar vlak voor de Kamerverkiezingen mee naar de media te stappen, zo blijkt uit een mail van Heemels aan Wilders van 3 september 2012, negen dagen voor de verkiezingsdag: 'We hebben ze maar in deze waan gelaten (en de bekende stroop om de mond gesmeerd).'

Toch kreeg Heemels geen reactie op zijn smeekmail van na de verkiezingen. Een bekend verschijnsel in de pvv: Wilders stond er intern om bekend dat hij conflicten uit de weg ging. Dus twee weken later, op 1 oktober, liet Heemels weten 'erg teleurgesteld' te zijn. Weer geen reactie.

Daarop besloot Heemels zijn verhaal per mail van 9 oktober extra aan te zetten. Nu moest de pvv-leider maar kiezen. Heemels was 'wederom erg teleurgesteld'. Hij zou uit de politiek stappen als er niets voor hem geregeld werd, de Statenfractie viel zeker uit elkaar als hij vertrok. 'Indien van jouw kant werkelijk geen interesse bestaat,' mailde hij, 'dan rest mij niets anders dan komende week een persbericht uit te sturen waarin ik mijn vertrek kenbaar maak.'

Het persbericht zou nooit uitgaan en een jaartje later was hij dus ineens de nieuwe persvoorlichter van de pvv.

'Zijn jullie gek geworden?'

Dit soort verwickelingen, die in de partij aan de orde van de dag waren, veroorzaakten ook dat pvv'ers stiekem hoopten op meer interne tegenmacht. Wie eenmaal voor de partij gekozen had, zat in feite gevangen, zoals Heemels' ervaringen illustreerden. Tegelijk had Wilders zo'n sterke behoefte zijn greep op de partij te behouden dat hij kansen op meer volksvertegenwoordigers bewust liet lopen. Zo besloot hij in 2014, behalve in Den Haag en Almere, nergens mee te doen aan de raadsverkiezingen. Om dezelfde reden hadden eerdere pleidooien voor een gedemocratiseerde pvv, door de Kamerleden

Hero Brinkman (2010) en Louis Bontes (2013), steeds hetzelfde resultaat: de Kamerleden verlieten de partij.

Maar dat er intern behoefte aan een traditionele partijorganisatie was – met vrijwilligers, professionele ondersteuning en kanalen om kritiek te uiten – was meteen na de verloren Kamerverkiezingen van 2012 gebleken. De Pvv-afdelingen uit Groningen en Drenthe hadden er, met aanvullende kritiek op de campagne, zelfs uitvoerige notities over naar Den Haag gestuurd. Ook die kreeg ik doorgespeeld.

Vooral de notitie uit Drenthe sprong eruit. Daar bleken ze fikse kritiek op Wilders zelf te hebben. Kiezers klaagden dat de Pvv links ‘sterker’ had gemaakt door uit het kabinet-Rutte I (2010-2012) te stappen, mailde de afdeling op 24 september aan de partijleiding. Er kwam volgens de Pvv Drenthe bij, dit stond er echt, dat Wilders er niet slim aan deed tijdens de campagne ‘super-gebruind voor de camera’s te verschijnen’. Ze gunden hem zijn verzetjes, daar niet van, maar: ‘Henk en Ingrid hebben momenteel ook maar beperkte middelen voor vakanties.’

Ook bekritiseerden ze de partijorganisatie. Het wekte ‘grote irritatie’ dat vragen van Statenleden niet door Den Haag beantwoord werden. De Pvv ‘formuleert geen oplossingen’ en ook nu weer: ‘Het werken van goede mensen is momenteel een groot probleem.’ Daarom moest de Pvv, zoals de andere parlementaire partijen, voortaan ‘politieke subsidies’ zien te krijgen voor ‘een wetenschappelijk bureau en een campagnebureau’. Zaken die Wilders nooit had gewild. Dus toen de notitie bij de partijleider terechtkwam, op 25 september, reageerde hij in een mail aan een Haagse collega karakteristiek: ‘Ze moeten niet zo zeuren maar goed laat ze maar komen. Niet op korte termijn.’

Vanuit Groningen was intussen ook gemaïld, op 18 september, en ook daar was het oordeel dat de Pvv een professionele partijorganisatie diende te worden ‘met fundamenten in de samenleving’. Ook moest de partij ‘minder angst en minder wantrouwen uitstralen’, aldus het stuk. Verder was de afdeling graag bereid ‘deel uit te maken van een mogelijke evaluatie’ van de verloren verkiezingen. Het viel, alweer, verkeerd bij Wilders. Gebeten mailde hij: ‘(...) wat is dit? Er komt helemaal GEEN evaluatiecommissie, is vragen om problemen. Nodig ze uit voor een bijeenkomst maar geen evaluatie ok.’

Die evaluatie bleef dus achterwege en de kritische afdelingen werden later inderdaad in Den Haag uitgenodigd, vertelden betrokken pvv-bestuurders uit Drenthe en Groningen. Het contact met Den Haag was sindsdien ook verbeterd, zei Nico Uppelschoten, de pvv-fractievoorzitter in Drenthe. Wel bleef hij bezorgd over de rekrutering van kwalitatief goede pvv-politici en dus ‘de continuïteit van de partij’. ‘De grootste zorg is: hoe geef je het populisme in Nederland een gezicht? Dat is nu Geert. Maar hoe zorg je dat dit in de toekomst zo blijft?’ Dat Wilders in een interne mail zo neerbuigend op zijn bijdrage reageerde, kon hij niet verklaren. ‘Ik zou het niet gedaan hebben,’ zei Uppelschoten.

Maar Wilders, zo bleek uit andere e-mails die ik in bezit kreeg, had zich in deze berichtjes voor zijn doen nogal subtiel uitgedrukt. Illustratief was de gang van zaken toen begin 2013 de toenmalige fractievoorzitter, een nerveuze jonge vrouw, Gaelle de Graaff, tekenen van overwerktheid vertoonde. Twee pvv’ers hadden in de Kamerfractie besproken of zij mogelijk extra ondersteuning kon krijgen. Maar toen Wilders daarvan op de hoogte werd gesteld, ontstak hij ogenblikkelijk in woede: *zelfs* de mogelijke assistentie van zijn woordvoerder was een zaak waarover hij, en hij alleen, besliste.

‘Wie haalt het in zijn hoofd met mijn voorlichtster te spreken over de inzet van mensen (...) zonder dat ik van iets weet? Laat dat echt de laatste keer zijn,’ mailde hij op 17 januari 2013. ‘Dit kan echt niet, Gaelle laat me nota bene weten “we hebben nog niets besloten”, zijn jullie gek geworden? Een medewerker die meer weet dan ik?’

Kleine ironie: Gaelle de Graaff maakte in het najaar van 2013 bekend dat zij vertrok als pvv-voorzitter. Haar opvolger: Michael Heemels, de man die Wilders zo vaardig van dreigend onheil wist te doordringen.

Subsidie voor Wilders, en niemand geeft een kik

Toen ik in de krant steeds vaker uit interne pvv-correspondentie citeerde – het begon in de zomer van 2012 en duurde tot en met 2015 – riep Wilders op een dag, in het najaar van 2013, paniekerig tegen een vertrouweling: ‘We hebben een megalek.’ Gelijktijdig deed hij in

fractievergaderingen – hij vermoedde dat Kamerleden met mij praat- ten – alsof het niets voorstelde. Zo begon hij na de Algemene Be- schouwingen van 2013 in de fractie over een stuk waaruit bleek dat ik opnieuw over interne informatie beschikte. Wilders merkte tegen zijn collega’s vilein op, hoorde ik, dat je bijna zou denken dat het ver- haal ‘via iemand van ons’ in de krant was gekomen. Maar daarop, zei de PVV-leider volgens een aanwezige, wilde hij niet doorgaan: ‘Dan gaan we lelijke dingen over elkaar denken.’ En och, voegde hij er vol- gens een aanwezige aan toe: dat verhaal stond maar in *NRC Handels- blad*. ‘Leest toch niemand.’

Nu klopte het dat mijn stukken weinig weerklank in andere media vonden. Na alle affaires met PVV’ers onder Rutte 1 – 5 van de 24 PVV- Kamerleden die tussentijds vertrokken – liep de belangstelling voor interne PVV-problemen bij andere journalisten terug. Wilders bleef onverminderd populair bij de eigen aanhang en verslaggevers stelden zich de vraag hoe ‘relevant’ die interne problemen in de PVV eigenlijk waren. Zelf leek me dit een boeiende vergissing. Verslaggevers moe- ten interessante feiten verzamelen en publiceren. Op de gevolgen van hun publicaties hebben ze amper invloed, en zo hoort dat. *Publish and be damned*.

Bij politici zag je eenzelfde berusting als bij politieke journalisten: Wilders werd nog zelden op zijn inconsistenties aangesproken. Dat kwam op 4 februari 2014 vrij scherp in beeld, ook al zag je dat niet aan de situatie af: een moment van parlementair zwijgen was het. In eer- ste instantie leek het niet eens onlogisch dat het zo ging. Op die dag stemde de Kamer zonder debat in met een suffige reglementswijzi- ging over budgetten voor Kamerfracties, totdat ik begreep waaraan de Kamer met haar zwijgen en snelle stemmen werkelijk had toegege- ven. Later dat jaar waren er Europese verkiezingen; mede door de sa- menwerking met Le Pen had Wilders daar hoge verwachtingen van. Die week had de PVV haar campagne op de kaart gezet met het zoge- noemde NEXIT-rapport. Een Brits onderzoek, uitgevoerd door het bureau Capital Economics, dat claimde dat Nederland uiteindelijk zou verdienen aan een vertrek uit de Europese Unie. Wat een feest: opgerot met de eurofielen en nog gratis bier ook.

Het bijzondere was: het parlementaire zwijgen dat ik hierboven

schetste ging voor de goede verstaander óók over dit NEXIT-rapport. Althans over de vraag wie het door Wilders ingehuurde onderzoeksbureau, dat 2,7 ton factureerde, zou betalen: de PVV of de belastingbetaler. En de keuze viel, stilletjes, op de laatste.

Wilders mocht veel interne problemen hebben, hij bleef een man met een fijne politieke neus. Hij keek altijd vooruit. Zo wist ik uit zijn partij dat ze begin 2013, anderhalf jaar voor de Europese verkiezingen, al met dit onderzoek aan de slag waren gegaan. Interne e-mails leerden me dat de directeur bedrijfsvoering van de PVV de leiding van de Tweede Kamer al in maart vroeg of een onderzoek naar EU-uittrekking 'subsidiabel' zou zijn.

Op zichzelf nogal grappig: de PVV was een verklaard opponent van subsidie. In het laatste verkiezingsprogramma, *Hún Brussel, Óns Nederland* (2012), turfde ik het woord subsidie zeventien keer, uitsluitend in negatieve context. Subsidie, dat ging in PVV-ogen naar onzin als 'multikul', 'de staatsomroep', het 'netwerk van links', 'kunst', 'politieke partijen' et cetera. Als het niet afgeschaft kon worden moest het in elk geval omlaag. Dus je kon uit dit programma niet opmaken dat de PVV zelf subsidie zou willen.

Maar je had retoriek en je had de werkelijkheid, want ook de PVV ontvangt al jaren subsidie. Net als de andere partijen krijgen Wilders en zijn mensen geld, de PVV een paar miljoen per jaar, ter ondersteuning van de Kamerfractie. Erg redelijk allemaal: Tweede Kamerleden hebben medewerkers nodig die stukken lezen, teksten schrijven en de telefoon opnemen. En geen fractie kan zonder een koelkast en een koffiezetapparaat.

Maar de regels schrijven ook voor dat die betreffende subsidie alleen mag worden besteed aan de fractie, niet aan een verkiezingscampagne. Campagnes moeten partijen zelf betalen. Wel heeft de staat voor partijkosten een aparte subsidiepot, bijvoorbeeld om een partijbureau en een wetenschappelijk instituut te bekostigen. Op die pot doet de PVV geen beroep: zolang Wilders geen leden in de PVV toestaat, komt hij daar niet voor in aanmerking. Ook voor die pot geldt trouwens dat je er geen campagnekosten uit mag betalen.

Dus je moet het zo zien: behalve voor zorg en uitkeringen is Nederland óók een verzorgingsstaatje voor politieke partijen. De PVV gaat